

ЗМІСТ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТРАШОКЛАСНИКІВ
(ПЕРША ЧВЕРТЬ XXI СТ.)THE CONTENT OF MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION OF UPPER
SECONDARY SCHOOL PUPILS (THE FIRST QUARTER OF THE XXI CENTURY)

У статті розглянуто змістові характеристики військово-патріотичного виховання старшокласників. Акцентовано, що військово-патріотичне виховання старшокласників в Україні має комплексний підхід і включає різноманітні аспекти, спрямовані на формування національної свідомості, громадянської відповідальності та готовності до захисту країни. Його основними елементами є вивчення історії України, розвиток громадянських цінностей, здоров'я та фізичної готовності, основ військової підготовки, а також психологічна готовність та розвиток лідерських якостей. Схарактеризовано основні цілі військово-патріотичного виховання: формування в молоді високої патріотичної свідомості, національної гідності, готовності виконувати громадянські та конституційні обов'язки у відношенні до захисту національних інтересів України. Основна мета виховання полягає в формуванні повноцінної особистості, готової не лише до фізичного військового захисту, але й до активної участі в будівництві цивілізованого суспільства. Патріотизм та національна гордість є важливою складовою цього процесу і розвиваються через вивчення історії, культурних цінностей, традицій та мови свого народу. Патріотизм визначається не лише як зовнішній вияв, але і як внутрішня риса особистості, що виникає з глибокого розуміння власної культури та приналежності до спільноти. Розвиток військових традицій та патріотизму в школі сприяє не лише підготовці старшокласників до можливої військової служби, але й є ефективним засобом соціальної регуляції їхнього життя.

Зазначено, що правильне розуміння сутності та змісту військово-патріотичного виховання є ключовим фактором для ефективної роботи вчителів та педагогічних працівників в загальноосвітніх навчальних закладах. Це має велике значення в подоланні труднощів, з якими стикаються педагоги при формуванні позитивного ставлення старшокласників до військової служби, вихованні високих патріотичних якостей та впровадженні індивідуального підходу до військово-патріотичного виховання допризовної молоді.

Ключові слова: військово-патріотичне виховання, старшокласники, зміст вихо-

вання, патріотизм, національна самосвідомість, національна ідентичність, героїзм.

The article deals with the content characteristics of military-patriotic education of upper secondary school pupils. It is emphasized that the military-patriotic education of upper secondary school pupils in Ukraine has a comprehensive approach and includes various aspects aimed at forming national consciousness, civic responsibility and readiness to defend the country. Its main elements are the study of the history of Ukraine, the development of civic values, health and physical fitness, the basics of military training, as well as psychological readiness and the development of leadership skills. The author characterizes the main goals of military-patriotic education: formation of high patriotic consciousness, national dignity, and readiness to fulfill civic and constitutional duties in relation to the protection of Ukraine's national interests in young people. The main purpose of education is to form a full-fledged personality ready not only for physical military defense, but also for active participation in the construction of a civilized society. Patriotism and national pride are an important part of this process and are developed through the study of the history, cultural values, traditions and language of one's people. Patriotism is defined not only as an external manifestation, but also as an internal trait of a personality that arises from a deep understanding of one's own culture and belonging to a community. The development of military traditions and patriotism at school contributes not only to the training of upper secondary school pupils for possible military service, but is also an effective means of social regulation of their lives.

It is noted that a correct understanding of the essence and content of military-patriotic education is a key factor for the effective work of teachers and pedagogical staff in general education institutions. This is of great importance in overcoming the difficulties faced by teachers in forming a positive attitude of upper secondary school pupils to military service, fostering high patriotic qualities and introducing an individual approach to military-patriotic education of pre-conscription youth.

Key words: military-patriotic education, upper secondary school pupils, content of education, patriotism, national identity, national consciousness, heroism.

УДК 37.015.11

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/68.1.5>

Ковба М.В.,

заступник начальника кафедри водіння бойових машин та автомобілів
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Упродовж двох років війни Росії проти України відбулося революційне зміцнення та об'єднання українського суспільства у боротьбі проти ворога. Широкомасштабне російське вторгнення відзначалося не лише на полі бою, але й у серцях українців, призводячи до перегляду їхнього ставлення до власної держави. Українці принципово переосмислили свою позицію відносно держави, нарешті прийнявши її не лише у абстрактному контексті,

але і як країну, яка заслуговує на повагу, прийняття та високу оцінку. Вони стали свідками того, як українська держава відрізняється від інших, розуміючи важливість її ролі та внутрішніх цінностей, порівняно з сусідніми країнами [8]. Незважаючи на поточні труднощі, українці усвідомили, що їхня країна не лише щось має, але й щось, що вони можуть втратити. В цих тяжких умовах вони доходять до висновку про те, що Україна пропонує їм умови, які можна оцінювати як задовільні.

Це усвідомлення може бути розглянуте як психологічний феномен, проте воно є дуже значущим у розумінні великої цінності та важливості власної держави для українців.

Військово-патріотичне виховання старшокласників в Україні зумовлене насамперед геополітичною ситуацією, війною. Зміцнення національної ідентичності та патріотичних почуттів є важливим елементом української національної самосвідомості. Військово-патріотичне виховання може сприяти формуванню позитивного ставлення до власної культури, історії та традицій. Збереження безпеки та незалежності країни вимагає готовності молоді до служіння в Збройних Силах, або інших форм громадянської служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У полі зору науковців окремі аспекти військово-патріотичного виховання молоді. М. Зубалій, О. Остапенко, Б. Шаповалов обґрунтовують концептуальні засади реформування військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді України. О. Остапенко, М. Тимчик розривають особливості формування готовності старшокласників до військової служби в контексті положень "Нової української школи". Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі досліджують І. Білоцерківець, М. Діхтяренко, В. Івашковський, О. Остапенко, М. Тимчик, Б. Шаповалов та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на проведений нами огляд літератури з досвіду організації військово-патріотичного виховання та аналіз сучасних воєнних подій, залишаються окремі аспекти військово-патріотичного виховання старшокласників мало дослідженими.

Мета роботи – висвітлити зміст військово-патріотичного виховання старшокласників в Україні у першій чверті ХХІ ст.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У кожному етапі процесу утвердження та зміцнення державності України, визначеному послідовними кроками, відбувався інтенсивний пошук цінностей, які спроможні не лише консолідувати суспільство, але й вдихати нове життя державним інститутам. Цей пошук охоплював загальнонаціональні, культурні та ідейно-духовні аспекти, що дозволяли українцям побудувати єдину і сильну країну.

Історія українського народу наповнена численними прикладами патріотичних вчинків на ім'я Батьківщини, від періоду козаччини, коли український народ уособлював найкращі якості патріота й борця. Козак, як ідеал вільної людини, символізував борця за громадське добро, волю, правду та свій рідний край.

Проблема військово-патріотичного виховання була в центрі уваги багатьох поколінь істориків, політологів, педагогів, письменників минулих років

і сучасних. М. Грушевський акцентував на важливості формування патріотичної свідомості через вивчення власної історії та культури. Він вбачав у знанні історії народу ключ до розуміння його унікальності та цінності. Такий підхід, на його думку, мав сприяти вихованню гордості за свою культуру та бажанню захищати свою національну самобутність. Учений акцентував на важливість виховання моральності, відповідальності та громадянської активності серед молоді. Справжній патріотизм полягає не лише у військовій готовності, а й у розвитку цінностей, які сприяють побудові сильної та цивілізованої нації.

І. Франко цікавився багатьма аспектами суспільного життя, включаючи військово-патріотичне виховання молоді. Військова підготовка та патріотичне виховання молоді є важливими складовими для зміцнення національної свідомості та забезпечення незалежності країни. Франко вважав, що виховання молоді в дусі патріотизму та готовності захищати свою країну є необхідним для формування сильної та відповідальної громадянської особистості. Він підкреслював важливість військової освіти та тренувань, а також активної участі молоді в справах оборони та безпеки нації, необхідність впровадження систематичної військової підготовки в освітній процес, підтримку патріотичних ініціатив та активну участь молоді в справах, пов'язаних із захистом та розвитком своєї країни.

Зміст військово-патріотичного виховання старшокласників в Україні включає різноманітні аспекти, спрямовані на формування національної свідомості, громадянської відповідальності та готовності до захисту країни. Основні елементи змісту військово-патріотичного виховання включають:

- вивчення історії України, особливо подій, пов'язаних із національно-визвольними рухами та боротьбою за незалежність, розкриття культурних та історичних традицій, які визначають український народ;
- виховання любові до своєї країни, патріотизму та національної гордості, розвиток розуміння та цінування громадянських свобод та прав;
- здоров'я та фізична готовність як важливий аспект готовності до військової служби, сприяння здоровому способу життя та фізичному розвитку старшокласників;
- основи військової та тактичної підготовки, які можуть включати елементи фізичного тренування, стрільби та тактичних вправ, навчання навичкам самозахисту та елементам військової дисципліни;
- розвиток громадянської свідомості, активної участі у громадському житті та громадянської відповідальності, країни;
- психологічна готовність, тренування ментальної стійкості та стресостійкості;
- розвиток лідерських якостей та командної спроможності [10].

Загальною метою є формування повноцінної особистості, готової не лише до фізичного військового захисту, але й до активної участі в будівництві цивілізованого суспільства.

Патріотизм, національна гордість та самосвідомість не є вродженими, але формуються в процесі виховання. Це невід'ємна частина людського характеру, яка розвивається через різноманітні шляхи та засоби. Виховання базується на рідній мові, історії, культурних цінностях свого народу, його звичаях та традиціях. Почуття національної самосвідомості перетворюється на загальнонаціональну гордість, і саме на такому розумінні ґрунтувалися цінності поколінь [6, с. 120].

Патріотизм не є лише зовнішнім виявом, але є внутрішньою рисою особистості. Він виховується через занурення в власну культуру, розуміння історії, традицій та цінностей свого народу. Це глибоке розуміння власної приналежності до спільності, що перетворюється на прагнення служити і вдосконалювати свою Батьківщину [1].

Пріоритетами у сфері патріотичного виховання виступають ті, які «полягають у спрямуванні науки на вітчизняне виробництво, впровадження як власних, так і зарубіжних технологій в усі галузі виробничої й економічної діяльності, на поліпшення підготовки національних висококваліфікованих і конкурентоспроможних кадрів, випереджаючий характер теоретичних та прикладних досліджень» [13, с. 29].

Військово-патріотичне виховання сприяє розвитку громадянської відповідальності та активності серед молоді, що є важливим для консолідації суспільства та підтримки демократичних цінностей [2, с. 140]. У зв'язку з цим, військово-патріотичне виховання старшокласників є важливим елементом освіти, спрямованим на формування повноцінних та відповідальних громадян, готових до захисту своєї країни та сприяння розвитку українського суспільства.

У «Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді» визначено основні завдання: формування почуття патріотизму, виховання громадянських почуттів і свідомості, формування здібностей до аналізу обстановки; підвищення престижу військової служби, підготовка до служби у Збройних Силах та інших військових формуваннях, заохочення прагнення до оволодіння військовими знаннями, досягнення відповідного рівня фізичної підготовки та витривалості [10]. З цього випливає, що військово-патріотичне виховання є самостійним напрямком виховання в сучасних умовах. Основою його методології є концептуальні положення, спрямовані на розвиток патріотичних якостей у допризовної молоді, виявлені підходи до формування патріотів та громадян. Основними цілями військово-патріотичного виховання є формування в молоді високої

патріотичної свідомості, національної гідності, готовності виконувати громадянські та конституційні обов'язки у відношенні до захисту національних інтересів України.

Слід враховувати важливість розуміння та врахування національної ідентичності у контексті військово-патріотичного виховання. Національна ідентичність пов'язана із національною свідомістю, яка визначає спосіб самоідентифікації нації та її інтеграцію в геополітичному просторі [11]. На формування національної ідентичності впливають історична територія, спільна мова і культура, економічний простір, релігія, міфи та історична пам'ять.

Розвиток військових традицій та патріотизму в школі сприяє соціальній регуляції життя старшокласників, організації повноцінного відпочинку та розвитку морально-правових і бойових якостей воїнів. У національній ідентичності військовослужбовців втілено досвід народу України, козацький дух і неповторний характер українців.

Від правильного розуміння сутності та змісту військово-патріотичного виховання залежить ефективність військово-патріотичної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах [9]. Це має велике значення у подоланні труднощів, з якими зіштовхуються вчителі предмета «Захист Вітчизни» у сферах формування позитивного ставлення учнів старших класів до військової служби, виховання високих патріотичних якостей та реалізації індивідуального підходу до військово-патріотичного виховання допризовної молоді під час навчання та в позакласній діяльності [3], [12].

Значну роль у цьому процесі відіграє суспільно-політичне життя, сприйняття населенням самої держави. У 2021 році, відповідаючи на питання щодо досягнень та невдач України протягом періоду 1991–2021 рр., 53% визнали перевагу невдачам, 34% вбачали компенсацію між невдачами та досягненнями, а лише 4% висловили перевагу досягненням. Через рік громадяни оцінюють ситуацію інакше: 30% стверджують, що невдачі переважають, 44% вважають, що невдачі і досягнення компенсують одне одного, і 18% впевнені, що переважають досягнення. Ці дані наочно демонструють радикальні зміни у сприйнятті ситуації, і вони свідчать про те, що війна відіграла важливу роль у переосмисленні поглядів українців на свою країну. Порівняно із 2021 роком, коли абсолютна більшість вважала, що невдачі переважають, тепер лише менше третини мають таке переконання. «Те, чого не змогла зробити Україна за 30 років свого незалежного існування, зробила війна», – підкреслює Є. Головаха [5].

Ефективність військово-патріотичного виховання визначається змістовною стороною, яка формується завдяки єдності всіх компонентів, які перебувають у взаємодії та взаємодоповнюють

один одного. Кожен компонент військово-патріотичного виховання є ефективним, якщо він досягає конкретних результатів, відповідно до заздалегідь визначених цілей та завдань.

Основною метою є уникнення стихійності та вольових рішень у системі військово-патріотичного виховання, а також надання виховному процесу систематичного та свідомого характеру [6], [7]. Для досягнення цього об'єктиву, результативність окремих військово-патріотичних заходів повинна бути спрямована на конкретну мету, яка передбачає отримання визначеної соціальної інформації. Ця інформація служить основою для формування необхідних якостей, при цьому враховуючи можливість переходу на більш високий рівень удосконалення майбутнього захисника. Систематичне досягнення цієї мети сприятиме вирішенню основних завдань, спрямованих на досягнення загальних соціальних цілей в рамках військово-патріотичного виховання.

Аналіз досвіду військово-патріотичного виховання старшокласників дає можливість нам виокремити основні напрями та конкретні заходи, враховуючи сучасні вимоги та виклики. Це:

– створення науково-обґрунтованої системи військово-патріотичного виховання, яка визначає конкретні цілі та розробляє методи та засоби впливу на старшокласників у процесі вивчення гуманітарних та спеціальних дисциплін. Важливо також впровадити сучасні методики для діагностики рівня сформованості патріотичної вихованості;

– урахування існуючої практики військово-патріотичного виховання в межах сучасних реалій суспільного життя, забезпечуючи адаптацію підходів до поточних викликів та потреб учнів. Використання евристичних, проблемних та аналітичних методів для військово-патріотичної підготовки, проведення додаткових заходів та зустрічей з учасниками бойових дій;

– упровадження сучасних активних методів та технологій виховання, використовуючи активні форми та заходи військово-патріотичного виховання.

Запропоновані заходи спрямовані на створення та ефективне функціонування виховного процесу як засобу військово-патріотичного впливу на старшокласників, що допоможе їм стати в майбутньому захисниками і патріотами своєї держави та свого народу.

Висновки. У сучасних умовах актуальною проблемою є виховання у старшокласників відповідального ставлення до майбутньої військової служби в Збройних Силах України, формування постійної готовності до захисту Української

держави. Комплексний підхід до виховання допомагає забезпечити якісний та системний вплив на формування цінностей та готовності молоді до відданої служби та захисту Вітчизни. Військово-патріотичне виховання спрямоване на створення покоління, яке не лише розуміє важливість служби для захисту країни, але й активно прагне приймати участь у цьому процесі, відображаючи в собі патріотизм та відданість Україні.

Перспективою подальших наукових розиток є дослідження чинників, які впливають на зміст військово-патріотичного виховання старшокласників, їх готовності обирати військові професії, бути захисниками Вітчизни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Арчард Д. Чи варто вчити патріотизму? *Філософські та освітні студії*. 1999. № 18(3). С. 157–173.
2. Бебик В. Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент. *Політичний менеджмент* 2006. № 2. С. 140-147.
3. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12-13. С. 26-37.
4. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації. Київ: Фенікс, 2022. 64 с.
5. Головаха Є. Високий рівень національної стійкості. Інтерв'ю. 9 червня 2022 р. URL: <http://life.nv.ua/ukr/socium/chim-vidriznyayutsya-rosiyani-ta-ukrajinci-sociologpro-teshcho-viyavila-viyna-novini-ukrajini-50248594.html>
6. Грищенко С., Ілішова О., Єфімов Д., Макогончук Н. Проблема національно-патріотичного виховання. *Інноваційна педагогіка*. 2022. № 44. Т. 1. С. 119–123.
7. Гуз К, Кононець Н. Військово-патріотична підготовка старшокласників у сучасному освітньому просторі. *Імідж сучасного педагога*. 2021. № 1. С. 77–81.
8. Дембіцький С., Злобіна О., Костенко Н. та ін. Українське суспільство в умовах війни. 2022.: колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.
9. Зубалій М. Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді. Київ, 2010. 272 с.
10. Концепція допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948/2002#Text>
11. Міллер, Д. Про національність. Видавництво Оксфордського університету, 2007. URL: https://scholar.google.com/scholar_lookup?hl=en&publication_year=2007&author=D.+Miller&title=On+nationality
12. Остапенко О., Тимчик М. Формування готовності старшокласників до військової служби в контексті положень "Нової української школи". *Фізичне виховання в рідній школі*. 2017. № 6. С. 36–40.
13. Пустовий В. Про концепцію національної ідеї та механізми її впровадження. *Педагогіка і психологія*. 2005. № 1. С. 19–24.